

УДК 81'33'373.7:316.647.8

Оксана Рогач²³

КСЕНОФОБИЯ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ

Розглядаються міжнаціональні стосунки й етнічні портрети, які знаходять відображення у національних стереотипах та ксенофобії. Вивчення процесів вербалізації національних/етнічних стереотипів і ксенофобії в національних мовах вимагає багатовекторного підходу, оскільки такі вербалізатори належать до емоційно-чутливого шару лексики. Тому їхній аналіз передбачає не тільки ґрунтовний лінгвістичний підхід, але й дотримання морально-етичних норм дослідження, адже включає в себе питання національної гордості, самосвідомості, ідентичності з однієї сторони, а з іншої – такі дослідження пов'язані з віддзеркаленням ставлень одних етнічних спільнот до інших, які, у більшості випадків, є виразно дерогативними. Суб'єктивно-оцінний характер стереотипів спричиняє перенесення часткового на загальне і не дозволяє давати точну характеристику денотатів. Проте фундаментальне бажання створити редуковані характеристики етносів існує, а значить відображається у мові, фразеологічних одиницях зокрема. Національні стереотипи одних і тих же народів можуть значно відрізнятися від етносу до етносу, а число народів, національні портрети яких однакові, дуже незначне. Досить часто усталені стереотипи є супутниками ксенофобії – нелогічного страху перед іноземцями, який необхідно вивчати й пояснювати з метою уникнення міжнаціональних протистоянь та покращення крос-культурної комунікації.

Ключові слова: етнічна спільнота, ксенофобія, національний стереотип, національна мова, фразеологічна одиниця.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі історичного розвитку, взаємодії з іншими народами за етнічними спільнотами закріплювалися певні загальнонаціональні характеристики, які узагальнювалися та оформлялися у стереотипи, що знаходили відображення в національній мові. На формування національних стереотипів впливали такі чинники, як географічна близькість, спільний господарський, культурний чи воєнний досвід у формі партнерства чи протистояння. Значна частина стереотипів сформувалася досить давно, вони стійкі та, незважаючи на прагнення сучасної світової спільноти до політичної коректності й толерантності, представлені у національних мовах і впливають на процеси міжнаціональної, інтернаціональної комунікації. Тому питання полівекторного аналізу ксенофобії і національних стереотипів лишаються на часі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивченням національних стереотипів, ксенофобії та їхньої вербалізації займається значна частина вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, екстаралінгвальні, соціальні, історико-культурні аспекти стереотипізації представлено у працях таких дослідників, як Дж. Грін, Дж. Хагс, Т. Гобс, Є. Річмонд, Ю. Савицький; мовні процеси відбито у студіях М. Номиса, І. Франка, І. Голубовської, О. Грибок, З. Радловського, Я. Войчака та інших. Але тема вимагає постійної уваги науковців.

Мета і завдання статті – окреслити поняття національного стереотипу та явища ксенофобії, прослідкувати процеси вербалізації національних стереотипів та узагальнити основні позамовні чинники, що впливають на формування і функціонування національних стереотипів на лексико-фразеологічному рівні національної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Завдяки своїй стійкості національні стереотипи рідко зазнають змін, хоча приклади їхніх модифікацій усе-таки є. Також зазначимо, що національні стереотипи одних і тих же народів можуть значно відрізнятися від етносу до етносу, а число народів, національні портрети яких однакові, є дуже незначним. Суб'єктивно-оцінний характер стереотипів спричиняє перенесення часткового на загальне і не дозволяє давати точну характеристику денотатів. Проте

²³ ♥ Рогач О., 2015

фундаментальне бажання створити редуковані характеристики етносів існує, а значить, знаходить відображення у мові та фразеологічних одиницях зокрема.

Досить часто усталені стереотипи є супутниками ксенофобії – нелогічного страху перед іноземцями, який можна зрозуміти, проте необхідно досліджувати і пояснювати. У словнику іншомовних слів української мови цей термін визначається так: «Ксенофобія – неприязнь або ворожнеча до іноземців» [8, 468]. Багато вчених визнають, що представники різних спільнот не дуже люблять один одного. Зокрема, Дж. Грін зазначав: «Возвеличена сім'я людей не є щасливою асамблеєю. У найкращому випадку вона нагадує дратівливе, сварливе зібрання на Різдво, у найгіршому ж – людство розпадається на безліч облич, накиданих одне на одне у незчисленних воєнних траншеях» [5, 11]. Німецьке прислів'я «Від італійців нас відділяють Альпи, від французів – ріки, від англійців – море, від поляків – тільки ненависть» [4, 39] свідчить про те, що досить часто важко навіть пояснити причину неприязні, яка розділяє етнічні спільноти.

Ксенофобія може проявлятися на двох рівнях. На думку англійського лексикографа Джефрі Хагса, «базовий концептуальний поділ у цій сфері лежить між загальними термінами *alien* “іноземець”, *intruder* “незваний гість” і більш специфічними дерогативними словами, такими, як *frog* “жаба”, *hun* “варвар, гун”» [2, 11]. У першому випадку відображається втручання іноземця в чийсь культуру, в другому – представлено національний стереотип.

У діахронічному аспекті спочатку з'явилися загальні назви, створені на основі релігійних відмінностей, наприклад, *barbarian* «варвар», *heathen* «поганин», *infidel* «невірний», а вже пізніше виникли національні «специфікатори»: *Bugger* (від *Bulgaria*) «болгарин», *Turk* «турок», *Greek* «грек». З часом загальні назви поступово зникали, тоді як оніми, пов'язані з певними національними особливостями чи стереотипами, продовжували з'являтися в мові. У більшості випадків ці назви мають далеко не компліментарний характер. За словами Т. Гобса, «не стільки життя людей, як людські слова можуть бути брутальними, огидними чи різкими» [2, 12].

Цей шар лексики має набагато «більший і важчий позамовний багаж», ніж інші одиниці мови: на жаль, є приклади, коли людей нищили тільки на основі расового поділу чи віросповідання. Наприклад, у німецькій мові знаходимо фразеологічні одиниці, в яких відображено відверто вороже ставлення до поляків та євреїв: «Поляк – бий його в карк», «В Польщі вішають єврея разом із ослом» [4, 53]. Подібні фразеологізми були в українській мові: *Жида вбий – сорок гріхів із душі* [9, 81]; *На жидів одна рада: треба їх усіх вихрестити, але так: занурити у воду і чекати, доки бульки йдуть* [7, II, 111]. Поляки ж кажуть коротко: *Żyda ochrzczonego utopić* – «єврея охрещеного – втопити» [7, II, 111].

Слово *ксенофобія* є «винаходом» ХХ століття, проте емоції та відчуття, пов'язані з ним, такі ж давні, як і людство. Причина неприязні до іноземців проста: вони, чужоземці, не такі, як ми. І для багатьох людей цього цілком досить, щоб відчувати настороженість чи упередженість. Ми не тільки самі по собі різні, але досить часто одні й ті ж речі сприймаємо по-різному.

У польській мові є прислів'я *Słoń a sprawa polska* – «слон і польська справа» [4, 21]. Етимологія цієї фразеологічної одиниці затемнена, проте з нею пов'язують таку історію: «Представники декількох народів отримали завдання описати полювання на слона. Німець написав тритомний трактат “Вступ до психології слона”. Француз написав трактат “Слон і його любовне життя”. Росіянин написав: “Чи взагалі існують на світі слони?”. Натомість поляк написав: “Слон і польська справа”. Як бачимо, тут відображено стереотипні уявлення про згадані народи. У ХІV ст. німці вважалися нацією мислителів та поетів. Французи – знавцями любовних справ. Поляк же написав “Слон і польська справа” тому, що в той час Польща протягом 120 років була поневолена і була прикладом визвольного національного руху. Після 1945 року поділені німці говорили: “Справа німецька” і наводили приклад Польщі, яка після 123 років ярма відродилася й стала вільною» [4, 21].

Явище ксенофобії настільки поширене, що англійське видавництво “Ravette Books” в 1993 році випустило серію путівників “Xenophobe's Guides” – «Путівники з ксенофобії». Ці книги, на

думку авторів, «є нешанобливим поглядом на переконання, вірування та вразливі місця народів і майже гарантують зцілення від ксенофобії» [5, 64]. Характеризуючи росіян, Е. Робертс зазначає, що вони вважають себе відкритими, щирими, миролюбними та щедрими людьми, тоді як до іноземців їхнє ставлення зовсім інше. Так, французи в очах росіян є непостійними, дивними та смішними; поляки – хитрими, ненадійними чи навіть віроломними. «Росіяни сміються з американців за їхніми спинами, не розуміючи, як така наївна, погано освічена, нерозумна нація може бути такою багатою» [5, 7].

Дещо інше ставлення до іноземців відзначають в українців. Американський соціолог Є. Річмонд (Yale Richmond, Washington, D.C.) говорить про те, що американці, які мають друзів-українців, можуть сподіватися на запрошення відвідати їхні домівки, в яких діє неписаний закон «Усе найкраще – для гостя». Говорячи про національний характер українців, американський психолог Ю. Савицький відзначає, що травми ХХ ст. справді позначилися на психіці українців. На людях – на вулиці, в метро – українці спокійні й стримані. Вони уникають дивитися прямо в очі незнайомцям, намагаються не привертати до себе уваги, зайняті своїми справами. При першій зустрічі з іноземцем українці швидше за все поставляться до нього з підозрою й обережністю. Посмішки іноземців, особливо американців, спантеличують їх. Українці ніби запитують: «Чому американці завжди сміються з нас?». Ситуація стає зовсім іншою, коли між українцями та іноземцями зав'язуються дружні стосунки. У приватному житті українці демонструють тепло, почуття гумору та легендарну щедрість, яка, на жаль, часто межує з нав'язливістю.

Щодо самих американців, то вони дуже горді бути американцями, адже їхня країна – найкраща на світі. Проте кожен з них пояснить, що він особисто не такий, як інші американці, – він кращий. «Американці гордяться своєю відмінністю один від одного та від решти світу. Для них надзвичайно важливо бути “номером один” і перемагати» [1, 8]. З іншого боку, американці як діти – галасливі, допитливі, не схильні до тонкощів чи підступності, проте не вміють поводити себе на людях і не можуть тримати секретів. «Мудрий мандрівник відразу помітить ще одну національну рису американців – їхній страх перед довгочасними зобов'язаннями. Американець, який розповідав вам про свої сімейні незгоди, інтимні деталі розлучення, запрошував на обід, гаряче обіймав в аеропорту після спільного польоту, наступного дня навряд чи згадає ваше ім'я. Це нація, чиї фундаментальні стосунки базуються на випадкових знайомствах» [1, 5].

Дуже цікаву характеристику, що ґрунтується на національному стереотипі, знаходимо в книзі “The Xenophobe’s Guide to The French”, присвяченій французам. Автори книги зазначають, що «не треба сподіватися від французів “політично коректної поведінки” в тому, що вони роблять. Французи бачать самих себе як єдину справді цивілізовану націю. Намагаючись якимось чином виправдати свою зверхність, французи великодушно готові прийняти той факт, що інші нації *мусять* існувати. Вони досить шовіністичні, ксенофобні, проте будуть радше всміхатися, ніж кривитися, в присутності інших націй» [6, 6].

Іспанці в очах французів – гордовиті та галасливі. Щодо німців, то французи не ненавидять їх більше, хоча й не захоплюються ними. «Вони знають, що німецька культура значно нижча, ніж французька, але у сфері виробництва французи дозволяють німцям бути попереду. Проте французи мають багато спільного з німцями: педантизм, обережність, расова чистота, віра в історичну долю» [6, 7].

Швейцарці є об'єктом гострої, безжалісної сатири у французькій телевізійній рекламі. Швейцарці можуть бути гостинними, але вони одержимо чисті й говорять дуже кумедною французькою мовою.

Щодо американців, то, незважаючи на те, що французи довгий час захоплюються американцями – їхньою конституцією, юридичною системою, вигнанням британців, – вони все-таки не люблять їхнього «американізму» [6, 9].

Своїх давніх сусідів-суперників англійців французи бачать некультурними, обмеженими, смішними, погано одягненими і такими, що проводять більшість часу, працюючи на городі і

п'ючи густе солодке тепле пиво у пабах. Англійцям, на думку французів, не можна довіряти, адже вони віроломні та зрадливі. Проте взаємний інтерес між цими націями не послаблюється протягом століть.

Погляд англійців на іноземців дуже простий: «Чим далі від столиці у будь-якому напрямку, тим більш дивними, незвичайними, некультурними стають люди. Слід також пам'ятати, що для багатьох британців “іноземне” починається вже в кінці власної вулиці» [3, 6]. Англійці й французи є суперниками вже так довго, що між ними встановилося своєрідне партнерство, яке ґрунтується на любові й ненависті. Англійці люблять Францію. Вони люблять її вино, їжу й особливо клімат, проте мають давнє стійке переконання, що французи взагалі не мають права жити у такій красивій країні як Франція. Щодо самих французів, то англійці їх вважають нещирими, неохайними і такими, що схильні до сексуальних надмірностей. «Часте використання самого слова *French* на позначення різновидів сексуальних стосунків базується на сильному переконанні англосаксів у тому, що така діяльність, як оральний секс, є тільки іноземною, брудною, небажаною, а значить може бути приписана “гальським апетитам”, які, як відомо, є зіпсованими, розбещеними та гріховними» [10, 211].

У ставленні до німців англійці не такі двозначні. Німці, на їхню думку, схожі на забіяк-хуліганів, що страждають манією величності та легко дають собою керувати. «Зручно забуваючи про те, що їхня власна королівська сім'я – німецького походження, англійці загалом навіть не роблять спроб полюбити німців. При зустрічі з німцем англійці постійно наказують собі не згадувати про Другу світову війну, але про себе постійно задаються питанням, чи досить він старий, щоб брати участь у війні, чи ні» [3, 7].

Щодо решти європейців, то італійці – істеричні та нечесні; іспанці – ліниві; росіяни – похмурі, непривітні; скандинави, голландці, бельгійці та швейцарці – нудні. Американці, на думку англійців, вульгарні; канадці – занудні, а всі східні народи – небезпечні. «Звичайно, – як зазначає Е. Майл, – ви дізнаєтеся про все це тільки через замкову щілину, тому що при вас вони завжди будуть чарівними» [3, 7].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у міру того як формувалися самі етнічні спільноти, створювалися їхні уявлення про інші народи. Досвід міжетнічних стосунків знаходив відображення в національних стереотипах, які переважно були і залишаються негативними, проте наділені високим рівнем стійкості. Іноземне, те, чого немає на рідній землі, викликає не тільки нерозуміння, але й страх, а це, в свою чергу, призводить до ксенофобії, яка потребує постійного дослідження й експлікації.

Джерела та література

1. Faul S. *The Xenophobe's Guide to The Americans* / S. Faul. – London : Ravette Publishing, 1994. – 64 p.
2. Green J. *Words Apart. The Language of Prejudice* / J. Green. – London : Kyle Cathie LTD, 1996. – 383 p.
3. Miall A. *The Xenophobe's Guide to The English* / A. Miall. – London : Ravette Publishing, 1993. – 64 p.
4. Radłowski Z. *Jak narody widzą siebie nawzajem* / Z. Radłowski, J. Wojtczak. – Warszawa : Semper, 1994. – 108 p.
5. Roberts E. *The Xenophobe's Guide to the Russians* / E. Roberts. – London : Ravette Books, 1993. – 64 p.
6. Yapp N. *The Xenophobe's Guide to The French* / N. Yapp, M. Syrett. – London : Ravette Publishing, 1993. – 64 p.

Лексикографічні джерела

7. Галицько-руські народні приповідки : в 3 т. / зібрав, упоряд. і пояснив д-р І. Франко. – Львів, 1901. – 1910 с.
8. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1985. – С. 468.
9. Українські прислів'я, приказки і таке інше / уклад. М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. *Brewer's Dictionary of 20th Century Phrase and Fable* / D. Pickering, A. Isaacs and E. Martin, eds. – London : Cassel Publishers Ltd, 1996. – 662 p.

References

1. Faul, Stephanie. 1994. *The Xenophobe's Guide to The Americans*. London: Ravette Publishing.
2. Green, Jonathan. 1996. *Words Apart. The Language of Prejudice*. London: Kyle Cathie LTD.
3. Miall, Antony. 1993. *The Xenophobe's Guide to The English*. London: Ravette Publishing.
4. Radłowski, Zygmunt, and Wojtczak, Jerzy. 1994. *Jak narody widzą siebie nawzajem*. Warszawa: Semper.
5. Roberts, Elliot. 1993. *The Xenophobe's Guide to the Russians*. London: Ravette Books.
6. Yapp, Nick, and Syrett, Michel. 1993. *The Xenophobe's Guide to The French*. London: Ravette Publishing.

Lexicographic sources

7. Franko, Ivan, ed. 1901. *Halytsko-Ruski Narodni Prypovidky*: v 3 Tomakh. Lviv.
8. Melnychuk, O. S., ed. 1985. *Slovnyk Inshomovnykh Sliv*. Kyiv: Holovna Redaktsiia URE.
9. Nomys, M., ed. 1993. *Ukrainski Pryslivia, Prykazky i Take Inshe* Kyiv: Lybid.
10. Pickering, David, and Isaacs, Alan and Martin, Elizabeth, eds. 1996. *Brewer's Dictionary of 20th Century Phrase and Fable*. London: Cassel Publishers Ltd.

Рогач Оксана. Ксенофобия и национальные стереотипы. Рассматриваются межнациональные отношения и этнические портреты, находящие отображение в национальных стереотипах и ксенофобии. Изучение процессов вербализации национальных/этнических стереотипов и ксенофобии в национальных языках требует поливекторного подхода, поскольку такие вербализаторы относятся к эмоционально-чувственному слою лексики. Поэтому их анализ предусматривает не только серьезный лингвистический подход, но и соблюдение морально-этических норм исследования, поскольку включает в себя вопросы национальной гордости, самосознания, идентичности с одной стороны, а с другой – такие исследования связаны с отображением отношений одних этнических сообществ к другим, которые в большинстве случаев являются прямо дерогативными. Субъективно-оценочный характер стереотипов приводит к перенесению частного на общее и не позволяет давать точную характеристику денотатов. Но фундаментальное желание создать редуцированные характеристики этносов существует, а значит, находит отображение в языке вообще и фразеологических единицах в частности. Национальные стереотипы одних и тех же народов могут заметно отличаться от этноса к этносу, а число народов, национальные портреты которых одинаковы, очень незначительны. Весьма часто принятые стереотипы являются спутниками ксенофобии – нелогического страха перед иностранцами, который необходимо изучать и объяснять с целью избежания межнациональных противостояний и улучшения кросс-культурной коммуникации.

Ключевые слова: этническое сообщество, ксенофобия, национальный стереотип, национальный язык, фразеологическая единица.

Rohach Oksana. Xenophobia and National Stereotypes. This article is devoted to the studies of international relationships and an analysis of ethnic 'portraits' that find their reflections in national stereotypes and in a universal phenomenon which is called xenophobia. The research of the processes of verbalization of national/ethnic stereotypes and xenophobia in national languages requires a multivectoral approach because such words and phrases belong to the emotional and sensitive layer of vocabulary. Their analysis must not only be done on a serious linguistic level but with the respect of moral and ethical norms of research. Such an approach is necessitated by the fact that the studies include such topics as national dignity and national identity on the one hand, and on the other they are connected with the verbal representation of the attitude of one ethnic community to another which are very often derogatory. A subjective evaluation of the characteristic of stereotypes causes generalization at the expense of the particulars, and can not give accurate characteristics of denotata. At the same time a fundamental desire to create reduced characteristics of ethnic communities does exist and finds its reflection in a language in general and in its set expressions and idioms in particular. National stereotypes vary a lot from one ethnic community to another and there are very few nations whose national 'portraits' would be the same. Many of the existing stereotypes are xenophobic – the illogical fear of foreigners – which must be studied and explained in order to avoid international and ethnic clashes and to improve cross-cultural communication.

Key words and phrases: ethnic community, xenophobia, national stereotype, set expressions and idioms.